

ARCHIVUM ANATOLICUM (ArAn)	10/1	2016	15-28
----------------------------	------	------	-------

KÜLTEPE METİNLERİNDE *ĒZİBTU(M)*

Sebahattin BAYRAM*

Öz

Şimdiye kadar yayımlanan Kültepe metinlerindeki boşanma belgelerinden, kadına bir defalığına “boşa(n)ma parası” ödendiğini fakat “nafaka” verilmediğini öğreniyoruz. Bu makalede ele alınan üç metinde dört defa, (a-na) (şé-er) e-zi-ib-tum/tim ifadeleri geçmektedir. Bu metinlerle beraber diğer üç metnin ilgili satırlarında kayıtlı olan “um-ma e-zi-ib-tum-ma” ve “x GÍN ana e-zi-ib-tim” ifadeleri CAD E 430’da e/izibtu(m) telâffuzu ile alınan ve “boşanma parası” karşılığı verilen kelimeye, “boşanmış kadın” anlamındaki “ēzibtu(m)” kelimesini eklemek gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: ēzibtum, boşanan kadın, Kültepe, boşanma parası

Abstract

ēzibtum in Kültepe Texts

Based on the divorce documents found among published Kültepe texts, it is ascertained that although women were paid divorce money once, they were not paid any alimony. Within the three texts

* Ankara Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Sumeroloji Anabilim Dalı. bayrams@ankara.edu.tr

discussed in this article, the statements such as (a-na) (*şé-er*) *e-zi-ib-tum/tim* have been come across four times. In addition to these texts, the statements such as “*um-ma e-zi-ib-tum-ma*” and “*x GÍN ana e-zi-ib-tim*” recorded in the concerned lines of the other three texts also reveal the fact that it is necessary to add the word *ēzibtu(m)*” which means divorcee to CAD E 430 along with the already present word pronounced as *e/izibtu(m)* with a meaning of divorce money.

Keywords: *ēzibtu(m)*, divorcee, Kültepe, divorce money

Kültepe’de ele geçen ve aile fertleri, özellikle karı-koca arasındaki ilişkilere dâir örnek teşkil eden metin sayısı çok fazla değildir. Asur Ticaret Kolonileri Devri’nin muhtelif hususlarında olduğu gibi, hem Asurlularla Anadolu’lular arasındaki hem de Asurluların veya Anadolu’luların kendi aralarındaki aile hukukuna dâir bu tür belgelerden istifade edebiliyoruz. Şüphesiz nişanlanma, evlenme ve boşanma belgeleri bu konudaki asıl ve birinci derecedeki kaynakları teşkil etmektedir.

Şimdiye kadar yayınlanan ve belirli bir üsluba sâhip olan boşanma belgelerinden, kadına bir defalığına “boşa(n)ma parası” ödendiğini fakat nafaka verilmediğini öğreniyoruz¹. Nitekim bir boşanma belgesi olan TMH (=TuM) I 21d şöyle özetlenmiştir: *kārum Kaniš dīnam idīnma* ŞA₁ ŞA₂ *aššassu e-zi-ib-šī-ma* 1 MA.NA *kaspam e-zi-ib-ta-ša* ŞA₁ *ana* ŞA₂, *aššitišu iddinma* 3 *mer’ēšu* ŞA₁ *itarru*, “*Kārum Kaniš*’in hükmüne göre ŞA₁, karısı ŞA₂’yi boşadı, ŞA₁, karısı ŞA₂’ye boşanma parası olarak 1 mina gümüş ödedi ve ŞA₁ (evden) üç oğlunu alacak.” Erkeğin Asurlu (Aššur-amurrum) kadının ise babası Asurlu olan yerli dilde isim taşıyan (Zibe-zibe) birisi olması ilginçtir. Aynı şekilde ICK I 32, 1-4. satırlar bir Asurlu erkeğin, Asurlu akrabaları ve yerli dilde ismi olan karısını boşamasını kaydetmektedir: *Pila[h-İštar Wal]awala amassu [ēz]ibma ezibtaš[a* 1 MA-NA] KÜ.BABBAR *šabuat*, “Pila[h-İštar] karısı Wal[awala’yı] [bo]şadı. Onun boşanma parası olarak [1 mina] gümüş öde(n)miştir.”

Bunlardan başka *e/izibtu(m)* kelimesi daha önce yayınlanan veya yayına hazırlanan boşanma metinlerinde “boşanma parası” anlamında 91/k

¹ Çeçen, ArAn 1, s. 49’da ve S. Çeçen ile beraber hazırladığımız aynı derginin aynı cildinde s. 11-12’de nafaka ödemesi ile ilgili olduğu belirtilen Kt 88/k 269 nolu metnin, boşa(n)ma belgesi olmadığı açık olmakla beraber, nafaka ödemesi ile ilgili olup olmadığı ayrı bir araştırma konusudur.

158: 19; 91/k 239: 7'; k/k 1: 11; m/k 34: 8*; I 651: 5' gibi yerlerde (*ana*) *ezibti/a-ša* veya **ezibtam* yazılışı ile geçmiştir.

Kültepe metinlerinde boşa(n)manın hangi ifadelerle gerçekleştirildiğinin açıklamaları teferruatlı şekilde Rems tarafından yapılmıştır². Söz konusu yayında Eski Asurca metinlerde geçen ve boşa(n)mayı ifade eden ibareler şöyle listelenmiştir:

ŞA₁ *aššassu* fŞA₂ *mer'at* ŞA₃ *ēzib*, ŞA₁, ŞA₃'ün kızı (olan) karısı fŞA₂'yi bıraktı.

ŞA₁ fŞA₂ *amassu ēzib*, ŞA₁, ikinci karısı fŞA₂'yi bıraktı.

fŞA₁ u ŞA₂ *aššatum u mutum ittēzibū*, fŞA₁ ve ŞA₂, koca ve karı, boşandılar.

ŞA₁ fŞA₂ *itaprussu*³, ŞA₁ (ve) fŞA₂ ayrılmışlardır.

ŞA₁ u fŞA₂ *mutum u aššatum itaprusū*⁴, ŞA₁ ve fŞA₂, koca ve karı, ayrılmışlardır.

Mutum u aššatum innezibū, koca ve karı ayrıldılar.

fŞA₁ ŞA₂ *tēzib*, fŞA₁, ŞA₂'yi bıraktı.

ŞA₁ *aššassu ēzib*, ŞA₁, karısını bıraktı.

ŞA₁ u fŞA₂ *mutum u aššatum*, ŞA₁ ve fŞA₂ ...

Bu listeden de anlaşılacağı gibi boşa(n)ma, hem erkek hem kadın hem de her ikisi tarafından anlaşmak suretiyle yapılabilmekteydi.

Akadcada “dul kadın” ve “boşanmış kadın” anlamları verilen kelimelerle ilgili olarak şu tespitler yapılabilir. CAD A/I 362vd.da; anlamının bilinmediği belirtildikten ve aktarılan metinlerin tatmin edici olmadığı ifade edildikten sonra şüpheli olarak *almānu*'nun “dul erkek”, hem kadın hem de erkek için *almānūtu*'nun “dul olma durumu, dulluk”, *almattu*'nun ise “desteği olmayan kadın, dul kadın” anlamlarında olduğu

² Rems 1996: 355-367.

³ Kt j/k 625 nolu metnin 10-12. satırlarındaki [...] -*wa A-wi-a-lá* [*mu*]-*tum ú a-šu-tum* [*i-tap*]-*ru-sú* yazılış “...wa ve fAwiala, koca ve karı ayrılmışlardır/boşanmışlardır” şeklinde tercüme edilmeli, fiil, *itaprussu* yerine CAD P 177'deki parāsu filinin 11c'deki örneklerine uygun olarak *itaprusū* okunuşuyla ele alınmalı ve IV_{2/3} statif 3.ç.ş.m. formda değerlendirilmelidir.

⁴ Kt k/k 1 nolu metnin 6-9. satırları arasında geçen Warad-Kübe fMuati *mutum u aššatum i-tap-ru-šu* ifadesindeki fiilin de, 3 nolu dipnottaki kaynakta, aynı metnin devamındaki satırlar için verilen yazılışa ve tercümeğe uygun olarak *itaprusū* okunuşuyla değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

belirtmiştir. Şüphesiz *almattu* için verilen “dul kadın” karşılığı ile, hangi Akadca kelime ile karşılanırsa karşılanırsın “boşanmış kadın” anlamı arasında açıklamaya değer fark olmalıdır. Ayrıca bir kelimenin birden fazla anlamda kullanılması kadar bir anlamın aynı dilde ya da aynı dilin farklı lehçelerinde değişik zaman ve mekânlarda farklı kelimelerle ifade edilmesi bugün bile karşılaştığımız durumlardandır. Nitekim; CAD E 430vd.da, *e/izibtu(m)* telaffuzu ile ve Eski Asur metinlerinde “boşanma parası” anlamıyla verilen kelimenin, Eski Babil metinlerinde *uzubbû* şeklinde geçtiği belirtilmektedir. CAD A/II 531 ve CDA 34’teki *ezēbu* ile karşılaştırılması notuyla, kanaatimizce metinlerde tespit edilemeyen *azzub(t)um*’dan teşkil edilmiş olan *azzubūtum* kelimesi için Eski Babil’de (Susa/Elam) “boşanmış kadın(in durumu)” karşılığının verilmesi bu duruma bir başka örnektir. Yukarıda bu kelime için *almanūtu*’nun kullanıldığını belirtmiştik. Birbirlerinin yerine de kullanılan kelimelerden dul, hem “eşi ölmüş” hem de “eşinden ayrılmış”, boşanmış ise sadece “eşinden ayrılmış” kimseyi ifade etmektedir. Boşanmış ifadesine belki bir de “yakın zamanda eşinden ayrılmış” anlamı izafe edilebilir.

“Boşanmış kadın” anlamındaki kelime ile ilgili olabilecek 3 metni ve diğer 3 metindeki ilgili satırları ele alarak Akadca lügatlerde daha önce kaydedilmeyen *ēzibtum*’a temas etmek istiyoruz.

No. 1. Kt 88/k 310

Metin, Pilah-İstar’ın kölelerini ve birtakım şeyleri Dan-Aşşur’a sattığından ve onun himayesinde Agiya’nın boşanmış kızınının *qablītum*’u getirmekte olduğundan bahsetmektedir.

- KIŞIB *En-um-A-š[ur DUMU x x x]*
 KIŞIB *Ša-lim-A-šūr [DUMU] Š[u-Ku-bi₄]-im*
 KIŞIB *Šu-Ku-bi₄-im DUMU E-na-ma-nim*
 KIŞIB *I-ri-šī-im DUMU A-mur-^dUTU*
 5. KIŞIB *Pi-lá-ah-Ištar DUMU A-šūr-SIPA*
2-ší-ta a-ma-tim Kà-áp-zi-a
ù Šu-pí-a-ni-kà ša-nam
ù kà-lá-pá-am a-na
1 ma-na 7 ½ GÍN KÙ.BABBAR
 10. *Pi-lá-ah-Ištar DUMU A-šūr-SIPA*
 K. *a-na Dan-A-šūr DUMU MAN-A-šūr*
i-d[í²-in² ù²] i²[-n]a²

- A.y. *qá-tí Dan-[A-šù]r DUMU MAN-A-šur*
e-[zi-ib-t]um DUMU.SAL
15. *A-gi-a qá-áb-li-tám*
tù-ri a-na a-ma-tim
ša-nim ù kà-lá-pì-im
ma-ma-an a-na e-zi-ib-tim
 DUMU.SAL *A-gi-a ú-lá*
20. *i-tù-a-ar ta-ah-sí-is-[tum]*
a-ni-tum
me-eh-ra-at tu-p-pì-im
- K. *ha-ar-mì-im [ša*

¹⁻⁵ ... oğlu Ennum-Aššur'un mührü, Šū-Kūbum'un oğlu Šalim-Aššur'un mührü, Ennam-Anum'un oğlu Šū-Kūbum'un mührü, Amur-Šamaš'ın oğlu İrišum'un mührü, Aššur-rē'ī'nin oğlu Pilah-İštar'ın mührü. ⁶⁻⁹ 2 kadın köleyi, Kapziya ve Šupianika'yı, *šannum*'u ve *kalappum*'u 1 mina 7 ½ *šeql* gümüşe ¹⁰⁻¹³ Aššur-rē'ī'nin oğlu Pilah-İštar, Puzur-Aššur'un oğlu Dan-Aššur'a verdi (sattı) ve Puzur-Aššur'un oğlu Dan-Aššur'un sahipliğinde ¹⁴⁻¹⁶ Agiya'nın boşanmış kızı *qablītum*'u getiriyor. ¹⁶⁻²⁰ Kadın köleler, *šannum* ve *kalappum* için hiç kimse Agiya'nın boşanmış kızına itiraz etmeyecek. ²⁰⁻²³ Bu *tahsistum*-belgesi ... zarflı tabletinin nüshasıdır.

Açıklama:

15-16: Buradaki *tù-ri* yazılışı, çoğunlukla insanlar ve hayvanlar için “getirmek; yönetmek, yol göstermek” manasındaki (*w*)*arû* fiilinin, farklı karşılıkları bulunan ve bir metinde “bir nesne” olduğundan bahsedilen *qablītu* kelimesiyle birlikte geçişine yeni bir örnektir: CAD A/II 313 1b2’.

Eski Asurca metinlerde de geçen *qablītum* kelimesi hakkında CAD Q 3vd.da; orta kısım; iç kısım; gecenin ortası, gece yarısı; arpin ikinci ve beşinci telleri arasındaki perde farkı; bir kap; bir kumaş; bir nesne ve mânâsı bilinmiyor karşılıkları verilmiş ve hem Eski Asur hem de Eski Babil metinlerinde geçtiği belirtilmiştir. Eski Asurca metinlerde geçtiği yerlerin ele alındığı 4 numara altında *qablītum*'a “bir kap” anlamı verilmiş ve kelime *q.* olarak kısaltılmıştır.

Boşanmış kadının muhtemelen eski kocası olan Pilah-İštar'ın birtakım şeyleri bu kimselerle yakınlığını bilemediğimiz bir başkasına

satmasından ve bunların onun hissesi olduğunun belirtilmesinden hemen sonra, boşanmış kadının *qablūtum*'u getirdiği ve daha sonra hiç kimsenin ona itiraz etmeyeceği ifadeleri izaha muhtaç olup boşanma ile ilgisi açık değildir. Kelimeye “bir kap” anlamından ziyade “bir nesne” ya da “bir eşya” karşılığının verilmesi daha uygun görünmektedir.

No. 2. Kt 88/k 564

Bu belge kuvvetle muhtemel arşiv sahibi Pilah-İstar'a âit olan “benim mührümle” ifadesine sahiptir. Burada da aşağıdaki 88/k 418 nolu metinde olduğu gibi Aşşur-idī'ye verilen ve onun da Wahšušana'da boşanan kadına götürdüğü şeylerden bahsedilmektedir. Biz Pilah-İstar ile karısı arasında problem olduğunu diğer 88/k metinlerinden biliyoruz. Wahšušana'nın söz konusu karı koca arasındaki hadisenin vuku bulduğu yer oluşunu ve bu metinde olduğu gibi 88/k 418'de de “Agiya'nın kızı” kaydının bulunuşunu dikkate aldığımızda “boşanan kadın” ifadesi ile Tatana'nın kastedildiği düşünülmelidir.

	<i>hu-ur-ší-a-nam</i>
	<i>ku-nu-ki-a i-na</i>
	<i>qé-er-bi-im</i>
	1 <i>ma-na ša-pá-tum</i>
5.	<i>ší-na-an sá-ma-tum</i>
	ù 5 <i>ší-ba-ra-tum ša KÙ.BABBAR</i>
K.	<i>i-na qé-er-bi₄-im</i>
A.y.	<i>a-na A-šur-i-dí</i>
	<i>a-dí-ma a-na</i>
10.	<i>Šu-ma-li-ib-ší</i>
	<i>i-dí-ma a-na šé-er</i>
	<i>e-zi[-ib]-tim</i>
K.	<i>a-na Wa-ah-šu-ša-na</i>
S.K.	<i>ú-bi₄-il₅</i>

¹⁻⁵ Benim mührümle (1) *huršiānum*-paketini *qerbum*-paketi içerisinde, 1 mina yünü, 2 adet kırmızı (akik) taşı⁶⁻⁹ ve 5 (adet) gümüşten ş. *qerbum*-paketi içerisinde Aşşur-idī'ye verdim ve ⁹⁻¹⁴ (o) Šuma-libši'ye verdi ve (o da) boşanan kadına Wahšušana'ya götürdü.

No. 3. Kt 88/k 418

Bu metindeki “benim mührüm”, “kervan refakatçim” ve “verdim” kelimelerinin öznesinin, bir önceki metinde olduğu gibi arşivin sahibi Pilah-İštar olduğunu düşünmek gerekir. Yukarıdaki 88/k 564 nolu metinde olduğu gibi bu belgede de Aššur-idī vasıtasıyla bazı şeylerin boşanan kadına gönderilmesi, bu hususu teyit etmektedir.

- 10 *sí-pá-ra-tim*
ká-mu-ni 10 TÚG *ku-ta-ni*
 10 *mu-uš-tá-tim*
a-na 5-*ší-šu* *ší-né-en*₆
5. *ša šú-ùh-ri-im*
a-na 8 *mar-ší*
ší-na ki-ša-du
- K. *iš-té-et* *ša ú-tá-tim*
 A.y. *iš-té-en*₆ *ša zi-ga-LUGAL*
10. *zi-ba-tum*
 50 *ki-pu-na-ni*
ù šé-né-en ki-ma
a-na šé-pí-ša mî-ma
a-nim i-na hu-ur-ší-a-nim
15. *ku-nu-ki-a a-na*
 K. *A-šur-i-dí kà-ša-ri-a*
a-dí-in-ma a-na
- S.K. *e-zi-ib-tim*
*a-ší-tí-a ú-bi*₄*il*₅

¹⁻⁵ 10 bronz *kamuni*(-kabi[?]), 10 *kutānu*-kumaşı, 10 tarak, 5 çift çocuk ayakkabısı için. ⁶⁻¹³ 8 kayış için biri *uṭṭatum*'dan, biri *zigašarrum*'dan 2 takı parçası ekt(ed)ir. 50 *kipuna(n)nu* ve onun (kadının) ayağına uygun bir çift ayakkabı. ¹³⁻¹⁹ Bunların hepsini onun (kadının) gelişine göre benim mührüm(le mühürlü) *huršianum*-kabi içinde kervan refakatçim Aššur-idī'ye verdim ve o, boşanmış kadına, (eski) karıma götürdü.

Bazı metinlerin ilgili satırlarına da, kelimenin anlamına katkı sağlaması vesilesiyle burada temas etmeyi uygun görüyoruz. Kelime, bunlardan ilkinde mektubun yazarı olarak, diğer ikisinde ise şahıslara yapılan ödemelerin sıralandığı listede kaydedilmiştir:

a) Kt 88/k 458: ¹ *a-na Pí-lá-ah-Ištar* ² *qí-bi₄-ma um-ma* ³ *e-zi-ib-tum-ma*, “Pilah-İštar’a söyle, boşanan kadın şöyle söylüyor:”.

b) Kt 88/k 700: ²² 1 ½ GÍN *a-na Me-ra-lí* NU.BÀNDA ²³ 3 GÍN *a-na e-zi-ib-tim* ²⁴ 1 GÍN *a-na [x x-]tim*

c) Kt 87/k 537: ¹² 2 GÍN *a-na Šu-Hu-bur* ¹³ [x G]ÍN *a-na e-zi-ib-tim* ¹⁴ [x GÍN *a-*]na *A-šur-ša-lim*

Özetle yukarıda verdiğimiz 3 metinde ve diğer 3 metne âit ilgili satırlarda 7 defa,

a-na e-zi-ib-tim

a-na še-er e-zi[-ib]-tim

e-[zi-ib-t]um DUMU.SAL A-gi-a

a-na e-zi-ib-tim DUMU.SAL A-gi-a

şeklindeki yazılışlarla kaydedilen, sadece Eski Asurca değil Akadca metinlerde de daha önce tespit edilemeyen kelimenin, *ēzibtum* telaffuzu ile ve “boşanmış kadın” anlamında değerlendirilmesini teklif ediyoruz.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

Bayram - Çeçen 1995:	Bayram, S. - Çeçen, S., 6 Neue Urkunden über Heirat und Scheidung aus Kaniš”, <i>ArAn 1</i> , 1995, 1-12.
Çeçen 1995:	Çeçen, S., “mütānu in den Kültepe-Texten”, <i>ArAn 1</i> , 1995, 43-72.
CAD	The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 1956vd.
CDA	Black, J.-George, A.-Posgate, N., <i>A Concise Dictionary of Akkadian</i> , Wiesbaden 2000.
ICK 1	Hrozny, B., <i>Inscriptions cunéiformes de Kültepe</i> , vol. 2, Prag 1952.
Rems 1996:	Rems, R., “Eine Kleinigkeit zum altassyrischen Ehrech”, <i>WZKM 86</i> (Festschrift für Hans Hirsch), 1996, 355-367.
TMH I (TuM I)	Lewy, J., <i>Die Keilschrifttexte aus Kleinasien</i> , Leipzig, 1932.

Kt 88/k 310 Öy.

Kt 88/k 310 Ay.

Kt 88/k 564 Öy.

Kt 88/k 564 Ay.

Kt 88/k 418 Öy.

Kt 88/k 418 Ay.

Kt 88/k 310 Öy., st. 10-11

Kt 88/k 310 Ay., st. 14-15

Kt 88/k 310 Ay., st. 18-19

Kt 88/k 310 Ay., st. 18

Kt 88/k 564 Ük., st. 13.

Kt 88/k 564 Ay., st. 11-12

Kt 88/k 418 Sk., st. 18

Kt 88/k 458 Öy., st. 1-3

Kt 88/k 700 Ay., st. 23

Kt 88/k 700 Ay., st. 22-23

Kt 87/k 537 Ay., st. 13